

Miscellaneous information about custom and history of Hlengwe and neighbouring Venda
s550(6) Tsatsawane, Mihlafa. K24/9

N. J. Mabale

1. Ta nhwanyana loko a khomba. Loko a vona tinhweti to sungula, o vuriwa lešwaku o kurile. Nhwanyana ya loye, o yo byela unwana wa lafa va kulu lafa va tshamaka va šwi vona, kutani ya loye o tivisa vanwani va kulukumba.

Vakulukumba va hlengeletana, va nwi teka, va nwi yisa e handle ka muti. Le handle ka muti o fika a biwa šwinene hi mudzabi (loyi a nga ta nwi dyondzisa milawu, ni ku nwi langutisa lomu a ya ku kona) Endzha ku ka loko a biwile, e khandzi yisi wa nsinya wa Nkanyi, va susa rihanti ra laha a nga Khandziya a namarela kona.

Sihanti leši sa nkanyi, o fanele ku gwarha našo ntshindzi, kutani va yimbelela va ri karhi va nwi yisa ndewini. Risimu ra vona hi leri: "He he o ya wela he." Endlwini ya leyo, ku tshiveriwa ndzi lo. Kwale ndlwini o navisiwa milenge Mudzabi wa yena a nwi šangula o rhundza mirhundzu loyi wa khomba, yi kotsiwa na ntsumane, kutani a tsala šwirho šwa yena hikwašwo hi mirhundzu ya kona yi hlenganisiwile ni tsumane. Loko a tsariwile, šinkambana leši sa ntsumane ni mišišitu, ši khubumetiwa e hansi ka milenge, emahlweni ka yena e ši hangama.

Loyi wa khomba o ta yimisa mavoko henhla, kutani mudzabi a faya šinkambana hi nenge wunwana, a ši hetisa hi wunwane, masuku a ši teka a tshikelela e tihlungwini ta mavale ya šikhombana, loko midzabi a
2. hetile ku nwi tshikelela hi šwirhengele šwa šinkambana, o fanele a rila, kutani endzhaku ku rila šikhombana. Loko ~~na~~ unwana wa vona a nga rili, o fanele a biwa a twa ku vava ku ri a rila hi mbitsi.

Loko ntirho wa lowo wu herile, šikhombana ši fanele ku suma risimu (ku qamba) leri na unwe a nga se ri yimbelelaku, re a tsina hi rona. A thaga hi rona. Loko a tsandzeka ku suma ra yena, o fanele ku yimbelela ra mana wa kwe, a tlhela a tsinisa šwešwi mana wa kwe a tsinisa ku šwona.

Loko ta risimu ti herile, o fanele ku langa muna loyi a nwi tsakelaka, kambe a nga ri nkulu kumba, o langa e ka šwihlangi le šwi šwitsongo. Mana wa šihlangi, o sila fole a silela vatswatsi lafa a va fambisa ntirho wo šangula.

Šikhombana ši byeriwa kambe ku yima ši yimbelela risimu. Wansa ti unwana o vutisa šwinwana hi risimu yena loyi wa šikhombana a

/hlamulavo.....

hlamulafo hi risimu. Swivutiso swa kona hi lešwi: "Mana wa wena i mani? Tata wa wena i mani? Nuna wa wena wa šihlangi i mani? Nuna wa wena wa nkulukumba i mani?" Yena o fanele ku hlamula hi laha a tivaka ha kona, hi laha ku nga ni ntiyiso. Va ku "Mulu ri wudwile," dzerere mukodeni, muhwanaga di ya lila." Ve nwi phata hi rona loyi wa šikhombana.

3. Loko ntirho walowo wo vutisa swa vanuna wu herile, va byela šikhombana ku ri ši ya hisa yindlu ya nuna wa šona loyi wa šihlangi; vona va lumeka mabyanyi yo oma ku ri a ya hisa hi wona va nyika šikhombana, loko o huma na ndzilo a tsutsumela ku ya hisa, vanwana va nwi hlongorisa, va nwi khoma, kutani va nwi vuyisela ndlwini. Loko a vuyisiwile e ndlwini, o yisiwo ka vakhegulu ku ri a ya voniwa. Mukhegulu loyi, o nwi kambela šwinena loko hi kunene a kurile. Na swona o fanele ku vona loko nhwanyana loyi a khombaka a ri ha va šwinwana swa šisati va nge: "Mileve."

Loko a kumiwa a ri ha va hi lešwaku a nga tlangangi. Ku tlanga šwi vula ku khoma šwešwi swa mileve a koka ku ri yi leha. Lešwi a endliwaka swona loko a ri ha va, ku hisiwa rininga, ri tšheriwa e mathangeni a manyisiwa ri karhi ri hisa ku ri atšwha. Loko a kumiwile a ri našwo a nga hisiwi.. Loko šwešwo šwi herile, ku pfariwa yindlu va hleka, va vitana vito ra šidjahana žakwe vaku: "Tana u ta teka šitombo ša wena ši vupfile." Ku pfala yindlu va endlela ku ri šwina twali.

4. Kutani endzhaku ka šwešwo o tekiwa a yisiwa khorkweni a ya tšineriwa. Yena nkarhi wa lowo o tshama a vona. Hi wona makumu ya siku a ngenaku. Ku ni ntirho wa masiku hikwawo. Khomba siku rinwana ni rinwana yi dyondzisiwa ku tsina, ku thaga, ni milawu ya kona. Loyi a tirhaku ku dyondzisa milawu i mudzabi ni vanhwanyana vanwana. Mudzabi o tirha ni ku languta khomba. Khomba loko yi kala yi huma na mpundzu a ya ha hami kambi, hambi yo twa yiri na yini yi fanele ku yimela nkarhi wa na madyambu loko se vanhu va nga ha fambafambi.

Siku rinwana ni rinwana khomba yi pfukela nambyeni laha ku nga ni mati yi ya pela. Hambi širhami šo vandzani o fanele a pela a fika hi nhamu. Ku ni šwirhengele lešwi va nga nwi fayela siku a ngenaku. Kutani ndzi te šwi hošwa matini, haha šwi nga ta va šwi hošiwile kona, hi laha a nga ta hamba a ya pela kona. Loko a ri ndzeni ka mati, o fanele a teka voko rinwana ri famba hi le ndzhaku /ri ya makatleni.....

s550

ri ya makatleni, rinwana ri ta hi le henhla ka makatla ri ya hlangana ni lerí rinwana; kutani khomba yaleyo yi khoma ritiho rinwe hi ~~vo~~ ko rinwana yi ku nta-a-a! yi ya mahlweni, nta-a-a-a yi ya ndzhaku! a hlaya tintiho hikwato a ri karhi a endla šwešwo, loko a hetile a huma a ya tshivela ndzilo a orha. Loko a suka kona, o fanele ku

5. famba a lafa šwi hunyana se mudzabi a fikile, lokó dyambu ri tlhandluka, vavasati vanwana va ta e ku ta nwi teka va nwi rhandzele ku ri a nga vonimi. Laha khomba yi pelaku kona, ni laha yi fambaku kona, a ku lafeti wanuna. Loko wanuna a voniwa wa rhuketeriwa lešwi šwikulu.

Ku ni mana wa khomba loyi yi nga rilela yena kambe a nga ri ~~mm~~ mana wa kwe hi kunene. Yena e tirha ku hlantšwa malapi ya tinhweti ta khomba, na ku silela vatšwatsi fole. Fole loko ri nga siriwi, vatšwatsi a va na mhaka na khomba ya kona. Loko ri siriwile, va vitaniwa, va tsaka ~~kk~~ kutani va yi pfuna hi milawu.

Ku sumiwa ka khomba.

Khomba ya sumiwa e hosini, yi sumiwa e ka nsati wa hosi hi tihuku timbithi kumbe mašeleni mambirhi. Loko šwešwo šwi ngo endliwanga khomba ya kona a yi tsineriwi, vasati va hosi va pfala kuri yi nga tsineriwi ku kondzo va suma. Loko va tshika va nga sumangi a yi vuriwi khomba, loko a ta vuriwa khomba šwi fanele šwi famba hi newu. Loko va kala va pošisiwo ku funengetiwa ši ngomana, se ši fununguriwa hi mbuti, šwi vula ku suma hi mbuti e ka nsati wa hosi, hi kona

6. khomba yi yimberiwaku. Ku ni ku suma e ka vanuna va yena loko a ri loyi a tekiwaku, kutani kona ku sumiwa hi byalwa. Wansati o fanele ku famba a ya suma a khomile šitluka ši nga šikombiso ša ku tsaka, hi yona milawu ya ku suma.

Ta vakonwana: Loko vakonwana va sumeriwile, va suka va ri ni šintse kana šo tshuka ša Siyandhane. Loko va fika, na vona va nwi šangula, va susa ntshindzi ni šwihanti lešwi a gwarisiwile ku ri a vekele e šintšekana. Sikhombana hi nawu šo ti tirhela, kambe loko širi leši ši nga tekiwa, a ši tirhi, a ši šweki, ku šwe ka midzabi.

Mabyala: Ku ni byalwa lebyi byi šwekiwaka khomba yi nga se huma, kutani byona byi vuriwa "Mahlanta ya khomba." Byala lebyi x byi nwiwa hi vakhegulu. Vavanuna a va nyikiwi.

Byalwa bya ku humo ka khomba: Vakonwana va nga vanuna va kho-
/mba, va.....

mba, va fanele ku sumeriwa kambe ku ri nsati wa vona wa huma. Vona va ta lafa tinguvu, ntsumane, mafurha, mitseka, na hikwašo lešwi šwi lafekaku khombeni. Swinwe ni "Nšanga." Kutani va ta famba našo siku khomba yi humaku.

Laša vini va khomba va ta byelana ve šweka byalwa byo tala. Bya-
7. lwa lebyi byi ta a vanyisiwa hi tiyinkhu. Ku fanele ku va ni makhu-
wana e henhleni ka tinkhu. Hosi na yona ya widziwa ku ri khomba ya
huma hi byalwa. Nuna wa khomba i khuwana. Hosi ya tiko makhuwana
mambirhi kumbe manharhu. Loko siku ri fikile, hosi yi ta fika yi
vono byalwa hikwabyo lebyi byi nga endlerwa ku huma ka khomba. Ku
fanele ku va na yinkhu ya šiwidzu ša hosi ni mukombo wa makhuwana
mambirhi, ni yinkhu ya hosi, ni yinkhu ya madjaha, ni yinkhu ya vava-
sati, ni yinkhu ya mfihlo. Loko khomba yi nga tekiwi. Loko yi tekiwa
ku ni yinkhu ya vakonwana leyi yi lemawaka. Yinkhu ya vakonwana yi
lemuriwa hi pondho, loko va ri haša mali va humesa ribyanyi kutani
ribyanyi leri ri nkensa ku ri šikweleti va ta laša va humesa. E ka
tinkho hikwato leto, ti fanele ti ri na ntšheleto; ngopfu-ngopfu ka
lebyi bya hosi ni vakonwana byi fanele byi va na ntšheleto. Loko hosi
va nga laši ku yi nyika byalwa, va yi nyika mpondho ni khume.

Khomba siku yi humaku yi fanele ku rhanga hi ku ya pela nombyeni,
loko yi nga se vuya byalwa bya yona a byi nwiwi. Kutani khomba leyi
yi tekiwaka a yi hatli yi vuyisiwile hi le nambyeni. Loko yi suka
nampundzu, yi fanele ku famba yi rhwele byalwa, ku nwa vatšwatsi bya-
8. lwa bya kona loko va ya ku layeni ka khomba. Loyi wo tekiwa ku fanele
ku yimeriwa laša va le vukatini byakwe va ta nwi teka. Vušwa siku ra
kona byi šwekeriwa e nambyeni byi dyeriwa kona. Vakonwana va fanele
ku ya nwi teka hi milawu, loko va tsandzeka milawu wa biwa a ri karhi
a toviwa. Vini va nsati vona va ta ni šiambalo šwo huma hi šwona
šwina nguvu, nšanga, vuhlalu, na duku ra siyandhane rale šisutini ni
le nhlokweni. Sikhombana ši fanele ši totiwa ni ntsumane mmiri hikwa-
wo. Mudzabi o tola mahlweni.

Khomba loko yi vuya hi le nambyeni, yi andlaleriwa šiweve e n
ndyango va vasati va endla lešwi va g nge ku ni ku "Kandziya khomba"
Laša va kandziyaka khomba hi laša: Mana wa yena wo nwi veleko, na
Vakhokwa wa yena, ni hikwašo va ri šaka ra yena laša va nga ni šangu
ya vona; Hikwašo lešwi ši kombamba ku tsaka. Siku ra kona, na Mudzabi

/a nga famba.....

a nga famba fambi, o khomowa tani hi mudzabi.

Loko khomba yi vuyile se ku nwiwa mabyalwa. Loko va nwile madja-
ha va sungula ku phikhizana hi ku tsina. Ku sungula vini va tiko,
hikona vanwana va nga ta landza. Lava va tekaku hi ku tsina ka vona
va ba sikhove e hansi kumbe e murhini, se vahleka vanghana. Loyi a
9. tivisako lava va nga teka. i hosi kumbe unwana wa vakulukumba, kumbe
mufambi loko a ri ni vito.

Timhuku ta khomba loko yi humile: loyi a lavaku ku tiva vito ra
vukhomba o fanele ku ri safa hi risenga kumbe hi ku hlaya milawu,
hikona sikhombana si vulaku vito ra sona. Loko si nga se hlamba, sa
luriwa si ri ndlwini, loko ku nghena nkulukumba si fanele ku losa hi
ku etlela hansa; kutani nkulukumba ya loye a ku: "Masa" hi kona si
pfukaku hi ku nonoka si heta nkarhi sa ha pfuka.

Ku fika siku leri a hlambaku ntsamani:- Hi siku lero o susa
duku leri ra siyandana a veka ri hlayiseka. E ku hlambeni o heleke-
tiwa hi vatswatsi. Leswi swi endliwa e-ndzhaku ka viki loko se a hu-
mile. Hambi a hlambile ntsamana, loko e hlangana ni munhu loyi a nge
se nwi lulaku (ku safa vito ra vukhomba) o fanele a losa a ka la a
nwi safa. Vusenga lebyi byi humesiwaku byo safa vito i byi boheleri-
wa e nhanwini byi endliwa "sipfunye" sipfunye i vusenga byo safa
vito ra khomba. Sipfunye lesi, loko so khomiwa hi sikhombana sinwanc
ku fanele ku lwiwa. Loko va nga lwi hileswaku loyi a nge khoma o hle
yile milawu ya sipfunye a yi tiva. Loyi wo ka a nga se khomba a nga
sikhomi.

10. Tihakelo:- Mudzabi wa khomba o vuyeriwa hi maseleni mambirhi
hi yona hakelo ya kwe.

Mana wa khomba loyi a nga rileriwa:- O vuyeriwa hi ku loko
khomba ya leyo yi tekiwa, nuna wa yona o fanele ku humesa pondko,
handle ka sweswo o fanele ku pfariwa mbeleko a nga veleki.

Ku ni leswi swotala swinga sala. Loko khomba ya ha ri ndlwini
yi fanele ku byeriwa ku ya yiva timanga ta mana wa yona wo nwi vele-
ka, kumbe swifaki ni swinwana leswi swi dyiwaku. Nkarhi wunwana ti-
manga ti nga hela va nga lemukangi.

Siku vango mundzuku khomba ya huma; ku fanele ku tsiniwa leswi
swi vuriwako "Geregere" Leswi a swi lava ku fane ni mayiwayi wane
ya vafanuna e ku ombaleni ka sona.

Namadyambu ku tsiniwa vudzeledzele. A ku etleriwi, va etlela
/va ri karhi.....

va ri karhi va tsina, va yimbelela ni ku rhuketela.

Ku ni nsanga ya khomba. Nanga leyi loko nuna wa khomba ya leyo a lava ku yi vona i pondho. Pondho leyi ve ri yo pfula bokisi. Bokis: va vula kuri hi kona va nga etlelaku swinwe.

11. Timhaka ta humba. (Nhongane Mphakati Chauke)

Humba e ka hina vahlangwe a si ri silo lesi sikulu. Inyama. A yi dyiwa. Loko munhu a kumile nyama ya humba a nga ha lafi yinwana hikuva humba leyi a yi hi nandzihela.

Ku ni mhaka yo hlamarisa ya khomba ra humba. Khale khale mufana wa mahlengwe o yile a ya tshama ka va kokwa wa kwe e ka sono. Hino vahlangwe hi va k tukule va ka sono. Kutani loko Mufuna loyi a ri kwale a sungula ku vona ndzilo ni ntirho wo ndzilo. Hina vahlangwe a hi nga wu tifi, no swona a hi nga sweki swakudya swa hina. A hi dya mbila, na tihumba na titshofi kambe swi ri swimbisi.

Loko a dyile swakudya swo swekiwa a twa swinandziha ku tlula swale ka ya Hlengweni. A nga rivalaka leswaku va ka vona va saniseka hi ku dya swakudya swimbisi hikwalaho ka ndzilo.

O tekile humba yo ko ntshumu, a yiva ndzilo kutani a tsutsuma nawu a wu yisa Hlengweni. Vukosi bya va ka Sono byi herisa sweswo. Ndzilo lowu a byi ri vukosi kutani vukosi byi sukela sono byi ya ka vatukulu va nga va ka Tshauke. Kutani vo ka Sono va ku i va ka "Hlungwane" va nga hlungiwa vukosi hi ntukulu. Va ka tsauke va ku: i va ka Mabasa. (Ndzilo) va nga yi va ndzilo ka va Kokwane. Va ka Sono kumbe Hlungwane, a va yi rivali mhaka leyi ni Namuntlha.

Timhaka ta Vumbirhi ta humba.

E ku fikeni ka Vangoni, vahlangwe a va karhatiwa ngopfu swinwe ni tinsaka tinwana. Loko va kumiwa hi Vangoni va ri karhi va dya swo nandzika, a va tekeriwa.

Vahlangwe i risaka ro tlhariha e sikarhi ka Vantima, kutani a va ri vanhu vo dya tihumba. Mihlovo yi nwanyana ya vantima a yi dyi handle ka hina vahlangwe. Kutani a ho na hi swekile nyama ya swihari kumbe nyama yinwanisi, a hi phamelana e humbeni.

Loko va ngoni va hi kuma hi karhi hi koka nyama yi huma humbeni, va vutisa va ku: "Midya yini?" X nhlamulo ya kona a ho. "Hi dya nyama ya humba." kasi i nyama yo swihari. Kutani a hi nga tekeriwi nyama hina vahlangwe hikwalaho ka ku phamela e humbeni. Humba hi yona yi nga hi nyiku ku fuma ni vutlhari. Leswi vanwana va nga /karhatiwa.....

karhatiwa hina a hi šwi ũonangi. Humba hi yiŵele ndzilo ka yona, niku tumbeta nyama e ka yona.

13.

Tshifhone.

Tshifhone e ndhawu yo kwetsima. Hi le šihlahleni kumbe kunwani laha hina Vhavenda hi gandelelaku kona.

Gandelo ra kona tiko hikwaro leri ri fumiwaka hi hosi yinwe ŵa na gandelo rinwe laha ŵa hlanganaka kona. Hosi yinwana ŵi yinwana yi endlisa ša yona. Le Rionde a hi endlisa lešī.

Tshifho ša kona le Rionde, a hi ŵula Yingwe. Loko širimu šī sungula, munhu a nga šī koti ku tisungulela a rima, a fanele ku range hi ku yima ku phahliwa "Tshifho" o ku phahliwa e ku sunguleni ka širimu. Hosi a yi byela ŵanhu kuri ŵa loŵeka mafele yo endla byalwa. Na yena hosi e mutini wa yena, a ku loŵekiwa. Loko ŵa loŵekile, a ŵa nga ha holoŵi, ni ku lwa a ŵa nga pfumetiwa, loyi a holoŵaku kumbe kulwa, a soia šikwembu kutani šikwembu šī ta lanwa, kutani loyi a ~~xxx~~ lwaku a rihisiwa a humesa. Mbuti ya kona a yi tiriswa siku ku The-
thiwaku yi dlawa yi dyiwa hi ŵanhwanyana laŵa hi nga ta rungula tim-
haka ta ŵona.

Lešī a šī a risiwa loko byalwa bya Tshifho byi nga se ŵupfa, a ku arisiwa kuwa, na loko ŵa nwile a ŵa nga hi huwa, ŵa nga yimbeleli, a ŵa nga bi nanga, a ku nga tshayiwi ntšhumu. Munhu a nga hlo-
misi nsati hi nkari walowo hambu munhu a nyikiwile nsati wa yena.

14.

Tshifhone.

A ku ri ni ŵanhwana laŵa a ŵa hlawuriwa ŵa ŵana ŵa hosi, ŵanhwanyana laŵa, a ŵa ŵuriwa "Vutomba" hi šī Venda. Hi nkari lowu byalwa byi nge si ŵupfaku bya Tshifho bya ha tiriwa, ŵanhwanyana ŵa kona a ŵa finikeli ntšhumu e mmirini. A ŵa tshama ndlwini ŵa ri ŵoše ŵa nga ŵoniwi. Lomu a ŵo famba kona, a ŵa famba ŵa ri karā ŵa hošetela maribyi ku ri loyi a ŵa twaku a pfa a tsutsuma. Loyi a ŵa ŵona, a rihisiwa mbuti ŵa ku: "O vhona Vhutambo" Loko ŵa nwi kanga nyisile, a fanele ku wela hansī e tumbela a fihla mahlo a etlela, ŵa tona ŵa hunda ŵo "O file" kambe ŵa ka ri ŵa nwi ŵona ku ri wa hanya. ŵa hoša ribyi kusuhī na yena, ŵa hunda ŵa famba ŵa nga nwi bangi.

Siku byalwa byi ŵupfaku, ŵanhu ŵa byeriwa ku rwala byala bya ŵo na byi ŵa hosini. Hosi hi yona yi ŵa byelaku kuri ŵa tisa byimbiri, kumbe byi raru. Sešī a nga ta ŵurisa šona. Loko byi fikile hosini,
/byi ŵoniwa.....

byi foniwa kuri hikwabyo byi kona, se ngoma ya biwa, mikulungwani yi biwa. Tshifho a ši ri ni tisimu ta šona, leti a ti themendela šona. A ku tšiniwa ku ūga etleriwi na hosi yi tšina.

Hi siku leri ri tlhandlamaka, vanhu va tiko hikwafo a va tšhaya tinānga ta Šikona bya hari vusikunyana loko ri ya ku šeni, vanhu va 15. suka e šikoneni va ya kusuhi na "Tshifho" va ya yima kona x šinwe ni hosi ni tindhuna ta yona.

Ku hlawuriwa munhu x hi tinhlolo loyi a fanele ku yisa byalwa Tshifhone. Byalwa bya kona a byi rwaliwa hi nghotsa ya rinkolo leyi hi Sivenda va ngo i "Thungu" Vito ra thungu a ku ri ku yi funda leši yi nga nghotsa ya šikwembu. nghotsa.

Munhu loyi a yisaku byalwa, i wanuna, a famba a gwarile ntsi-ndi. E mmirini o bohiwa mintšeka leyi a va luka hi voše leyi va ngo "Masila" Mitšeka ya kona yi fana na Madekeni. A yi endlīwa hi ritiya. Mitšeka leyi a va nwi khoma hi yona va ri kule, kuri loko yingwe yi nwi levela va nwi lamulela va nwi koka hi yona kuri yingwe yi nga nwi kumi.

Loko Tshifho a ola ku nwa, ku vitaniwa Vahlahluvi va ta hlahluva. Loyi a khomiwaka hi tihlolo, a a rihisiwa mbuti. Lava a va sivela šikwembu ku nwa byalwa hileši. Loko munhu a byarile mavele ku nge se thethiwa, loko a hološile na nsati kumbe na unwani a nga tšiwangi, loko a endlile šinwana ša leši ši siveriwaka. Loko ku gobiwile mavele ma mirile, ma tsufuriwa. Loko Tshifho a tsakerile magandelo lawa, se a nwa, murwali a ši siya ši ri ka ri šinwa a ya byela hosi ni vanhu, se ku tsakiwa, ku tšiniwa. Loko e teka Siphaphana ša kona a kuma ku nwiwile, a ~~xxx~~ va tlhela va ya kaya ku ya 16. tšiniwa, se ku pfuleriwa mabyalwa. Va heta masiku manharu va ri ka ri va tšina va tsakela šikwembu ši nga tsakela magandelo. Hi kona se širimu ši sunguriwaku.

Leši a va gandela šana i Yingwe a va ku i (Nelukawu) Nelukawu.

Hi yona a va ku yi nwa byalwa bya le Tshifhone. Yingwe yona a yi ri kona e nthaveni ya Rionde, loko va yi twa yi rila, a va tšhava va kuri ku ta humelela ša ntšhumu. Sinwana ni šinwana a ši nga pfumeleriwi ku endlīwa ku nge se thethiwa.

A ku ri ni munhu loyi na yena a va ku i "Nelukawu" na yena a x nga sali loko ku endlīwa šilo leši, a a ri ni vito ra šikwembu ša

/kona.....

kona. Sihlahla sa kona, a ku nga pfumeleriwi munhu ku tsema timhande, na ku tsho'va tihunyi, kambe ku nghena kona a ku ngheniwa.

Hosi a yi thetha ku ri tiko ri lala, tiko pi pfuna mavele. Na seši sa ha endliwa a Rionde. Vanhwanyana lava va "Vutambo" a vo tiri ku konda nkari wolowo wu hela. Si endliwa kanwe hi lembe. Vavenda va ehleketa ku ri Sikwembu sinwile.

17.

Masianuga Sikukuvi (Venda)

Masianuga Sikukuvi, wa Mtamba, wa Netshisekoni. Vhatavhatshindi muye mutshila wa mbudzi ntshumbu wayo vha tshila. Ndi velekiwile e ka Masia Ongedacht, ka ha fuma Jiwawo a velekiwe Atony na Lucas.

Loko ha ha ri vantsongo a hi risa timbuti na tihomu. A hi karatiwa ngopfu hi ku bela khororo. Loko khororo yi balesi le munhu, a hi tshivela ndilo hi Misa matluka hi kanda. Khororo leyi a yi hi rivata no risa tihomu ti lahleka. Sikurinwani tihomu ti dyile mavele hi tlhele handle hi tshava ku biwa e kaya. Loko tihomu ti lahlekile a hi nga yi kaya. Loko ndi thikile ku risa, ndi nghenile ntinweni wa ku tsemelela miro yo hi ta kuma tihunyi to tshivela hi kuma makala yo fula sikomu. Tihunyi ta kona a ti endliwa nyanda yi kulu yo ringana na yindlu kumbe ku tlula, loko hi hisile, a hi kombela vavasati va ta rwalela makala. A hi endla malahla hi ndlela ya leyo. Malahla ya kona, mayisiwa a Marhwurhweni siendla tindhundhuma tikulu.

Loko makala mahlengeletiwile, a hi famba na vavasati a Simbupfhe hi ya tsela ngwidi vavasati va peperera ni ku yi hlawula, ni ku yi rwala hi mintundwana, na sirundu va yisa Marhwurhweni.

18. Ngwidi leyi a yi yisiwa Marhwurhweni, laha a ku tseriwa godzi ku fana na Sirundu godzileru a hi hoša ngwidi ku tshiveleriwa ndilo ku ri yi hlangana. Laha godzini, ti tshiveleriwa kuri ngwidi yi vupfa. Yi etlela a godzini, hi samunduku yi yisiwa a Rhurhweni laha a hi tira dyambu ri kala ri pela; loko hi suka kona se hi ri na ntima wa kondlo.

Loko se ngwidi yi yisiwa e kheleni, Mutshila wa vitaniwa a ta na miri yakwe yo ta tsamba e Rhurhweni ku ri ngwidi yi huma kona se yi ri nsimbi. A ku nga tiriwi handle ka va Mapini wa sona. Mina ndi dyondile ntiru wa lowo wa vutshila hikuva a wu ri ntiro wa tatana.

Loko se tinsimbi ti sukile e Rhurhweni, a ti yisiwa e Sondoni laha a ti furiwa ti endla Sikomu. Mina a ndi ri Mutshila wa sikomu. Vanwani a va fula matlhari, miseve.

/Ku fula.....

Ku fula ku šikomu ku ka rata ku fayetela tinsimbi. Šikomu šinwana ni šinwana, a hi pima hi nkambana. Loko šikatile šinene, tinsimbi ti fayeteriwile ni ku pimiwa ti pimiwile, a hi heta šikomu ša mune, ntlhanu, kumbu ku fika ka ntlhanu na širaru hi siku.

Musila a hakeriwa ntsena hi malahla lawa a masala a Rhurhweni, ku haša šinwana leši a hakeriwa hi šona, loko a nga ri wo malahla wo lawo. Loyi a hakeriwa i wansati loyi a kukulaku e Rhurhweni hikuša u hlengelela na mati yo ringana timbita tiraru to tima malahla. Yena wa nsati ya loyē o hakeriwa hi nsimbi; tinsimbi timbiri šikomu.

19. Šikomu leši a hi šašisa hi šaša tihomu. Tihomu ta vašasati a ti šašiwō hi Makume mambiri ya šikomu na šikomu šimbiri, ya wanuna homu, hambi yi ri haši yi kulu, a yi šašiwā hi khume ra šikomu na šimbiri. Nšašo wa hina a ho hambi yiri yi kulu kumbe yi ntongo ša fana. Ku lo na ku ta sungula mali, šikomu sinwe a ši šašiwā hi ntlhanu wa mašeleni.

Mina ku teka ka mina, ndi tekile ka Wakokwani Nsati wa mina i Nwašinaši, hi yena loyi a ngami humesa a lawani, i Mulawudzi. Wansati loyi a ndi kumele Vanhwana va mune ni Madzaha manharu a ndi ri Sitava-dulu a Bvumbane laha a ku tshamile Mbhokota wa Mashayile. Vana va mina vambiri va šisati, va dlawile hi nyimpi ya Mphephu na Mabunu. Va dlayiwa va ri ka Makandu e ka kokwa wa vona. Vanwa va file se Mphephu a vuyile hi le Vukalanga, hikwo vo va loša va ha ri vana, na valaša va šinuna va file va hari vantongo. Endaku mana wa vona a loša va na yena.

Nsati wa mina wa vumbiri i Nwamikoyi nwana Sišulane wa Mulawudzi kambe, ndi nwi tekile loyi wo sungula a nga se fa, na vana va kwe va nga se fa Vana Vakwe Vambiri Va šinuna, na vambiri Va šisati. Nsati loyi se a nga ha thami na mina mina, o thama na vana va kwe le ka Mukhomi. Vakonwana va yena vambiri.

20. Ndi tekile nsati wa vuraru o ni vana vambiri va šisati, vambiri va madzaha. Loyi wa vuraru nwana wa šisati o lošite a siya nwana wa nhwanyana. Vito ra yena i Phungo. Wa Vumune i Nwamadume - yena o ni Vana vambiri va šisati, unwe wa šinuna a nga nyimpini.

Wa vuntlhanu i Lušengo, o ni vanhwanyana vararu ni šifanyetana ša ha riku makatleni.

/Ku ta wa.....

Ku ta wa vutlhanu na unwe, musandiwa u ni vanhwana vararu ni dzaha ri nga ku verengeni. Sati wa vuntlhanu na Vumbiri i Masindi, o ni nwana unwe wa mufana.

Sati wa Vuntlhanu na Vurara i hlomisa, a nga se va na nwana i Phophi. Vasati va mina, ndi lovorile vanwana hi timbuti, vanwana hi tinyimpfu, vanwana hi tihomu, hikwašo leši ši vanga hi šikomu leši a ndi fula. Tihomu leti ndi nga šava, ndi ti fuyile ti tsalelana namuntlha ndi na muti wu kulu.

Ndi lwile nyimpi ya ka Bekwa, leyi a ku lwa Antony na Bekwa. Bekwa o ala ku luva. Vanhu va ka ka Bekwa vadlelwe ngopfu hi va ka Thomas, ni mabuna ya Muhuhudi va nga rambiwa hi Antony.

Ku humile nyimpi hi randeriwile hi va ka Nema u luma na va Tshakuma hikuva hina a hi ri vahha va Jiwawa Kutani va nga hi randi. Nyimpi leyi hi va hlongorisile. Valala va hina hi lembe levi Mphemphu 21. a nga tsatsuma a ya Vukalanga.

Mina ndi yerile nyimpi ya Vuloveri hi huma ka Dzombo, lava vanwana va tlherisiwile. Kambe mina ndi lo yavu nyimpini a ndi kalangi ndi dlaya munhu. Hi phangile tihomu hi ta fika mato a šimbupfe, ti ya ka Cooksley, ti suka ka Cooksley ti ya Pretoria ti ri madzana na madzana ya tihomu. Nyimpi ya kona kona a ku ri na Piet Joubert, hi yena a nga hisa tiko ra Vuloveri.

Mina ndi Mufuli wa tinsimbi na ku luka Sitheve. Ntira wa šikomu i ntiro wa kulu. Loko hi ši furile, a hi ši tumbeta Mabakweni ya misinya, ni lomu mikeleni kumbe hi tselela hansi.

Šikomu ša hina a ši šaviwa ngopfu hi Matšhangana, lava a va teka vasati hi šona. Tihomu loko ti ondile ni loko ti ri ta khale a ho fi tshika hi nga šavi.

Valungu va hi šiverile hikuva misinya a ya ha temiwi hi ku tšhava ku khomiwa, se hi šava kwalomu ka valungu. Šikomu ša hina a yi ri ndhaka; a ši heta mune wa malembe ši nge se hela.

Ndi khalabya se ndi ri mutiri wa le Kimberly. A ndi kuma timbiri 22. tipondo hi viki. A ndi tira Ndhundhumeni laha Dayimani a yi sefiwa kona. A dayimani a ndi yela ku ya šava šibamu.

Loko ndi vuyile tata a hena tinhlangu, tinhongo, ni Sihari Sinwana leši a ši ri kona ši nge se tutuma hi ku tšhava vanhu. Šibamu leši ši tekiwile hi valungu va hisa. Sihiseriwile ka Cooksley. Hi

/vuyeriwile.....

Vuyeriwile hi mpondo, Mpondo unwana ni unwana loyi a nga tekeriwa Sibamu. Tiko a ra ha fuma hi Mabunu.

Loko Johannesburg a sungula, ndi yile ndi ya tira kona. A ndi tira a Mugodini yi nge se nte. Mina a ndi tira ku langutisa loyi a taku a nga riwa kona, loko a ta ndi khoma. A ndi ntšintsani na unwana. Ndi engetile ndi ya kuma wa Vuporisa ka e ka Sampungani, ndi rinda Mabakiti ya thyaka e ka Robinson.

Ndi karile ndi tira ku fambisa golonyi ku nge se va na Mavengele. A ndi rwala mapuluhu masuka Johannesburg. A yi ri golonyi ya Dzombo nwana Madzivandlela. Hiwona mapuluhu yo sungula ku ta la tikweni leri A ya tshika ka Cooksley. A ku nga se va na šiporo, šiporo a ša ha fika Pretoria. Bokisi ri ntongo a ndi hakeriwa pondo ku suka Johannesburg. Mapapila yo fambisa golonyi a hi teka Pietersburg.

23. Hi hina hi nga tira ni ti golonyi ti nge se tiwiwa. A ku ri ni Golonyi ya ka Maganu ni yi nwana ya le ntungeni wa Rivubye. Tigolonyi leti a hi rwala nhundu yi suka Johannesburg. Yinwani nhundu ya kona a ma ri mapuluhu. Mapuluhu ya kona hi lawa ma šikhale lawa a ma ri ni mapulangi, šivilwani šakona ši ri leši ši ntongo. Joni a ri nge se kulu; a ka ha ri ni šindwana e nkarini walowo.

Lava va nga šava mapuluhu va kumile mali yo tala hi ku rimela hikuva a ku nga se va na mapuluhu yo tala. A ku pani wa tihomu. Timbhongo ku ri ta paniwa hi ši vonile kwale madorobeni.

Ku sele mhaka yinwe ya ku fula šikomu. Loko munhu a tsandeka ku lovela nsati, a ta a ta hi tsemisa miri, ni ku yi hlengeleta. Yena mutiri a fanele ku tsema a endla ndhundhuma yikulu a ri yeše, kutani loko ku endliwa šikomu a pambuleriwa a kala a kuma ku lovela nsati loyi a nwi randaku. Ndi rurile e Ntsungeni wa Rivubye hi ku tšhava purasi ra ka Šisuzungwane ndi ta thamo la tikweni ra Mukhomi. Ndi na Khume ra Malembe na ntlhanu la tikweni leri.

- 24.

Leši ší nge šíndwana, i šídulwana ša maŵele. Tindlu:-

25. No. 1. Yindlu ya nwa. Madumu nsati wa le ší kari.
- No. 2. Šiluŵelo yindlu ya Masianuga.
- No. 3. Šitanga kambe ku etlela unwana kona.
- No. 4. I lawu ra ŵafana.
- No. 5. Šitanga ni kuŵa yindlu ya Misandi wa nsati wa le šíkari.
- No. 6. Šitanga ša Mukhalabya loko ku titimela. U ora kona ndilo hikuŵa a nga laŵi ku thama laha ku nga ni ŵaŵasati, o ri o tšhaŵa ku holoŵa naŵo na ku ŵa nga nwi tambela.
- No. 7. I yindlu ya Rivengo nsati wa Masianuga.
- No. 8. Ya Masindi nsati wo hetisela.

~~END S. 550~~

P.T.O

550

(8) (9)

Leši: Ši nge šindwana, i šidulwana ša mavēle
Tindlu. no. 1 yindlu ya Nwa Madumu nsati wa
le šikari.

no. 2 Šilūvelo yindlu ya Masianuga.

no. 3 Šitanga kambe ku ethele umwana koma.

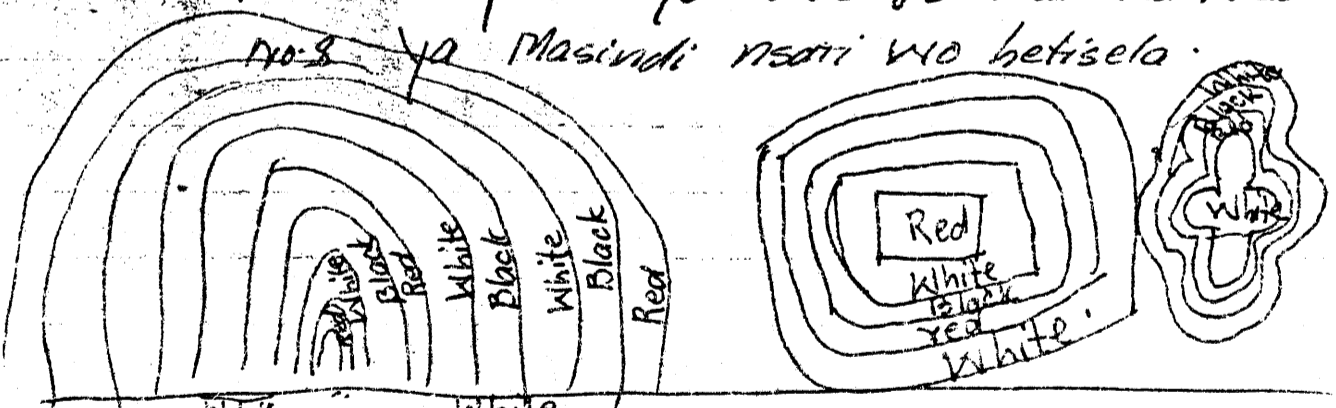
no. 4 I lowu ya vafana.

no. 5 Šitanga mēkusa yindlu ya Masindi wa nsati
wa le šikari.

no. 6 Šitanga ša Mukhabya loko ku titimela
u ora kona mlilo hituša a nga laši
ku thama loka ku nga ni ušasati,
o ri o tšhaša ku hološa našo wa
ku va nga nyi tambela.

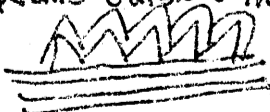
no. 7 I yindlu ya Rišenge nsati wa Masianuga.

no. 8 ya Masindi nsati wa hetisela.

Some of

the designs found on the
walls outside the huts.

Red white & Black. End. S. 550.

END S. 550